

АЛІТЕРАЦІЙНЕ РИМУВАННЯ ЯК ЗАСІБ СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ТЕКСТАХ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слухай Анастасія Сергіївна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Особливістю організації давньоанглійських поетичних текстів є послідовне використання у них алітераційного римування. Алітерація забезпечує когезію тексту та покращує його запам'ятовуваність, але водночас є джерелом додаткового значення і відтіняє основний смисл. У статті наведено авторську методологію аналізу консонантного складу давньоанглійських текстів, яка дозволяє співвіднести значення алітерованого звуку з його семантикою в системі германських рун та визначити його сугестивний потенціал.

Ключові слова: вербальна сугестія, алітерація, давньоанглійська поезія, фонема, фоносемантика

Сугестія – це спосіб впливу, заснований на некритичному сприйнятті людиною отриманої інформації [Клиническая психология 2007], "стимуляція до реакції, що може суперечити рефлексорній поведінці організму" [Поршнеv 1974]. За Л. Ільницькою, вербальний сугестивний вплив – це використання мови з метою: встановлення і підтримки психологічного контакту; приєднання до реальності суб'єкта; утилізації свідомості та отримання доступу до несвідомого [Ільницька 2007, 128].

Головне, на чому наголошують дослідники, – це той факт, що сугестивний вплив спрямований на підсвідомість і діє на психіку людини поза рамками її раціонального мислення. Позитивна сугестивна практика ґрунтується на подоланні патологічних форм викривлення світогляду, які призводять до спотворення моделі світу реципієнта. Навпаки, у жорстко маніпулятивному тексті мета полягає в утворенні нових викривлень, що обмежуватимуть діапазон вибору для свідомості реципієнта, таким чином сугестуючи певний тип поведінки.

Гіпнотична дія на реципієнта є однією із ознак будь-якого сугестивного тексту. Такі його властивості, як превалювання міфопоетичних значень, віршована форма та ритмічно-ітеративна організація, підсилюють сугестивну дію тексту. Поетичний текст має високий сугестивний потенціал, оскільки ритмічно-звукові повторення являють собою ітерації трансових спіралей – наборів вербальних і невербальних стимулів, що викликають трансовий стан, внаслідок якого сугеренд починає мислити згідно дисоційованої, трансової логіки [Orne 1959]. Тому, як писав А.Н. Афанасьєв, "здавна поезія визнавалась як певне священнодійство; поети були провісниками божественної волі, віщими людьми, наділеними вищою мудрістю, чародіями та жерцями" [Афанасьєв 1995, 209]. У скандинавів мова поезії називалась *Asamal* – "мова богів" [Стриннгольм 2008, 301].

Сугестивна установка міфологічного поетичного тексту, такого, як "Беовульф" та давньоанглійські загадки, характеризується найвищим рівнем стійкості, оскільки міф апелює до універсального досвіду людства та до категоріальних архетипів. О. Веселовський писав, що сугестивність означає здатність виконувати функцію підказки: формули, образи і сюжети, які нічого нам не "підказують", поступово зникають, у той час як тексти, які володіють найвищим рівнем сугестивності і найбільшою різноманітністю засобів її вираження, зберігаються в пам'яті і оновлюються [Веселовский 1979]. До таких текстів належить і міф.

Найперший з точки зору мовної системи рівень тексту, на якому реалізується сугестивна установка у тексті, – це **фонологічний рівень**, який, за І. Голубовською, відповідає за сенсорно-рецептивну форму концептуалізації мовних феноменів [Голубовська 2004]. В основі поняття вмотивованості звукової одиниці її значенням і навпаки лежать дослідження фоносемантики (В. Гумбольдт, А. Газов-Гінзбург, Д. Вестерман, А. Штерн, А. Журавльов, К. Ніроп, С. Ульман, Т. Карпенко, Л. Блумфілд, С. Воронін та ін.). За Ю. Лотманом, у словесному мистецтві взагалі неможливе відділення звуку від змісту, оскільки "музичне" звучання поетичної мови також є засобом передачі інформації [Поршнев 1974]. Експерименти дослідників у сфері фоносемантики свідчать, що "носієм фонетичного значення є звукобуквений психічний образ, який формується під впливом звуку мовлення" [Журавлев 1974]. Отже, фонема – це знак, який має план вираження та план значення і може розглядатись як засіб реалізації сугестивної установки.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі фонетичної, особливо консонантної, структури давньоанглійських поетичних текстів та виявленні того рівня реалізації фонетичних особливостей, на якому звук виступає носієм предметно-емотивного значення, тобто стає семантизованим, що призводить до наявності у тексті вторинних, прихованих смислів.

Об'єктом аналізу було обрано консонантний склад невеликих за розміром "Битви при Фінзбурзі", "Битви при Брунанбурзі" та "Битви при Малдоні", а також загадок "Ексетерської книги", фонетичні характеристики яких були зіставлені між собою та із відповідними показниками всього корпусу давньоанглійських поетичних текстів¹, який включає в тому числі зазначені епічні тексти та поему "Беовульф", а також метричні замовляння, проповіді, загадки, дидактичні поеми та ін.

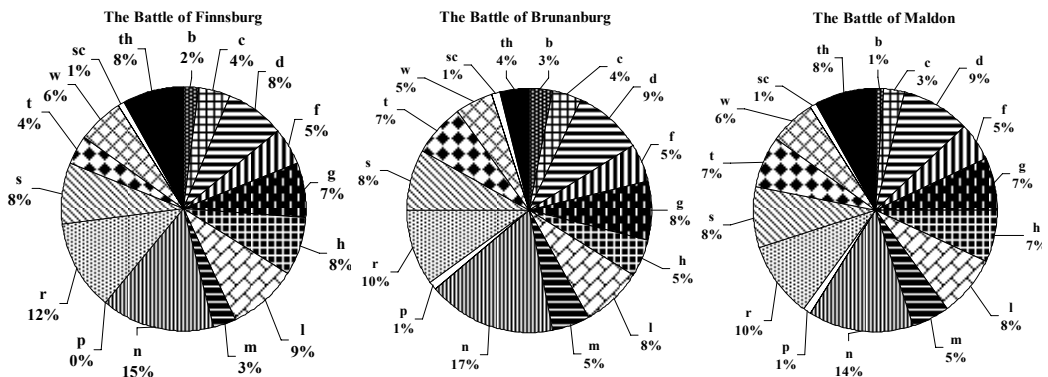


Рис 1. Консонантний склад "Битви при Фінзбурзі", "Битви при Брунанбурзі", "Битви при Малдоні"

Дані простого підрахунку та визначення процентних співвідношень фонем свідчать, що всі давньоанглійські епічні тексти мають подібну консонантну організацію:

¹ Sacred Texts www.sacredtexts.org

найбільш частотними є фонemi [n] (14-17%); [r] (10-12%); [s] (8%); [l] (8-9%); [d] (8-9%); [h] (5-8%); [g] (7-8%); [th] (4-8%); [w] (5-6%); [t] (4-7%). Ці дані ми зіставили із даними за повним корпусом поетичних текстів, отриманими у такий самий спосіб.

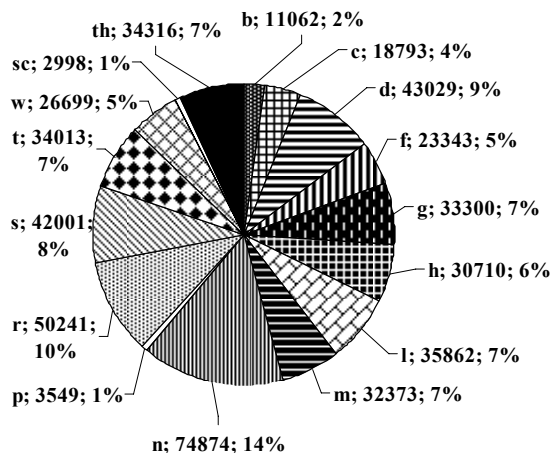


Рис 2. Консонантний склад давньоанглійських поетичних текстів загалом

За результатами підрахунку, консонантний склад епічних текстів у відсотковому вираженні загалом співпадає із співвідношенням приголосних фонем у всіх текстах загалом, де найбільш частотними є [n] (14%); [r] (10%); [s] (8%); [l] (7%); [d] (9%); [g] (7%); [h] (6%); [th] (7%); [t] (7%); [w] (5%).

У загадках відсоткові частки кожної з приголосних також або співпадають із аналогічними показниками у повному корпусі, або відрізняються від них на 1%. Найбільше відхилення у бік збільшення спостерігається у приголосній [w] (7% у пор. з 5%). Результати підрахунку консонантного складу текстів загадок представлено у вигляді діаграми.

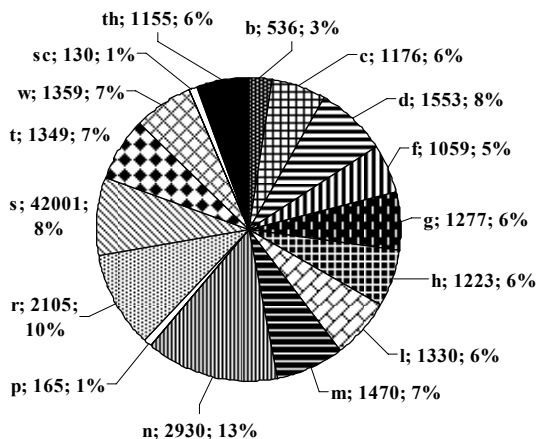


Рис 3. Консонантний склад давньоанглійських загадок

Отже, незважаючи на те, що корпус включає тексти різних жанрів і стилів, які пропонують різні сугестивні установки, консонантний склад в рамках як найменших текстів, так і найбільших з них ("Беовульф", поема "Exodus") не виявляє суттєвих особливостей. Цей факт ставить під сумнів результативність аналізу сугестивного потенціалу різножанрових текстів на основі їх загального фонетичного складу (приклад такого аналізу див. у І. Черепанової).

Виявивши відсутність маркерів сугестивної інтенції на рівні загального фонетичного складу, ми аналізували фонему у контекстах, де вони можуть набувати найбільш стійкої семантики: на початку слів та у складі алітерованих фонем.

Семантику лексем, які починаються з окремої фонему, аналізували, зокрема, Т. Ода та Н. Дрожащих. У Т. Ода семантику лексем, що починаються зі звука [sc] у "Беовульфі" та "Битві при Малдоні" зіставлено зі звукосемантикою та звуконаслідувальним значенням фонему ("різати" та "приховувати") у індоєвропейській мові [Oda 2005, 2006]. Н. Дрожащих, розглядаючи семантику лексем із початковою [b] у "Беовульфі", відзначає: такі лексеми характеризуються виразними семантико-смысловими домінантами, оскільки більшість їх належить звуко символічному полю позначень округлих, вигнутих предметів із абстрактним значенням зростання, буття, народження, світла; протилежний полюс семантики [b]-лексем (значення руйнації, насилля, зла) є вторинним [Дрожащих 2005].

Недоліком методології Н. Дрожащих може вважатись включення до результатів підрахунку найбільш частотних початкових фонем як основних, так і службових слів, чим пояснюється немотивовано висока кількість семантизованих початкових фонем [h] (*hy, hire, her etc.*) та [th] (*dis, þa etc.*).

На нашу думку, найбільш достовірна інформація про сугестивну домінанту давньогерманського поетичного тексту міститься у приголосних, що утворюють алітераційні зв'язки в рамках довгих рядків, оскільки до складу значущих сем не зараховуватимуться закінчення та службові слова.

Алітерація, співзвучність початкових приголосних наголошених складів у обох напіврядках поетичного тексту, характерна для всіх текстів англосаксонською мовою [Kendall 1991]. За М. Стеблін-Каменським, функція алітерації полягає в підсиленні контрастів між наголошеними та ненаголошеними складами, у стилізації поетичної мови в напрямку більшої емоції та урочистого звучання [Стеблін-Каменский 1979].

У пізніх скальдичних віршах алітерування було формальним мистецтвом (за [Kendall 1991], *'alliteration is the poet's way of showing his mastery of form'*), але в англосаксонській поезії, у якій форма вірша меншою мірою визначала зміст, можна вести мову про звукосемантику та звуконаслідування в алітераційних патернах.

Наступним об'єктом аналізу було обрано дистрибуцію алітерованих приголосних трьома епічними текстами ("Битва при Фінзбурзі", "Битва при Бруннбурзі", "Битва при Малдоні") та текстами загадок. До уваги було взято приголосні та фонетичні (консонантні звукосполучення), які поєднувались алітераційним зв'язком на початку кореневих морфем, відмічених первинним та вторинним наголосом (тобто, семантично виділених).

Як один випадок алітерації окремої фонеми ми враховували:

⇒ Довгий рядок, у якому представлені дві або більше співзвучні за цією фонемою кореневі морфеми, (напр. $g + g + g$);

⇒ Довгий рядок, у якому фонема алітерує із двома різними фонестемами (напр. $hn + hl + h$), тобто виступає як однозначна основа алітерації;

⇒ Довгий рядок, у якому одна або дві фонеми алітерують з однією фонестемою ($g + g + gr, g + gr$).

Довгий рядок із перехресною алітерацією (напр. $b + w + b + w$) враховувався як два випадки алітерації різних фонем.

Як один випадок алітерації фонестеми ми враховували:

⇒ Довгий рядок, у якому фонема алітерує із двома або більше фонестемами (напр. $d + dr + dr$);

⇒ Довгий рядок, у якому фонестема алітерує із однією або більше фонестемами (напр. $br + br + br$).

На Рис. 4 представлені відсоткові співвідношення між найбільш частотними алітерованими фонемами в епічних текстах; інші фонеми та фонестеми згруповані у секторі REST.

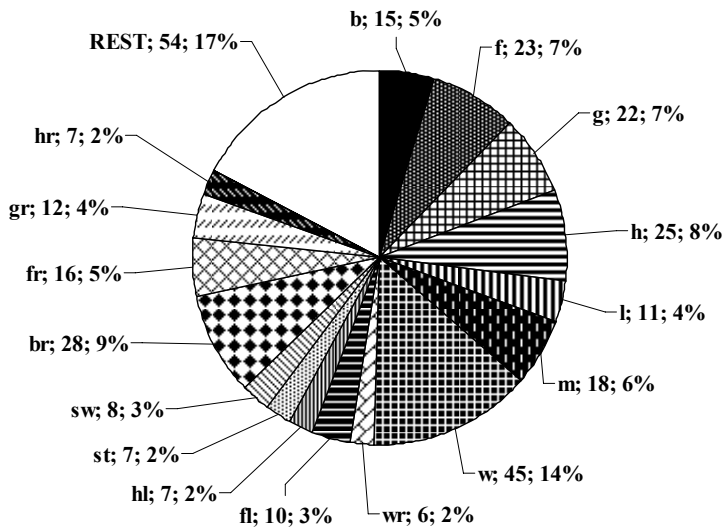


Рис 4. Алітераційні домінанти у текстах епосу

Для еквівалентності порівняння представимо у схемі алітераційних домінант текстів загадок лише ті фонеми та фонестеми, які є найбільш частотними в епосі.

Діаграми показують, наскільки значними є розбіжності алітераційної структури текстів епосу та загадок. Частотні в епічних текстах $[b]$, $[f]$, $[h]$, $[m]$ представлені у загадках у приблизно таких самих співвідношеннях (макс. +3%). Натомість, фонема $[g]$, яка є однією з найчастотніших алітерованих приголосних у епічних текстах, у загадках алітерує не так часто (у 4% алітерованих рядків у порівнянні з 7% в епосі).

Фонема [w] характеризується значно вищою частотністю, ніж в епічних текстах (21% порівняно з 14% в епосі). Окрім того, у загадках часто алітерують між собою [k], [d] і особливо [s].

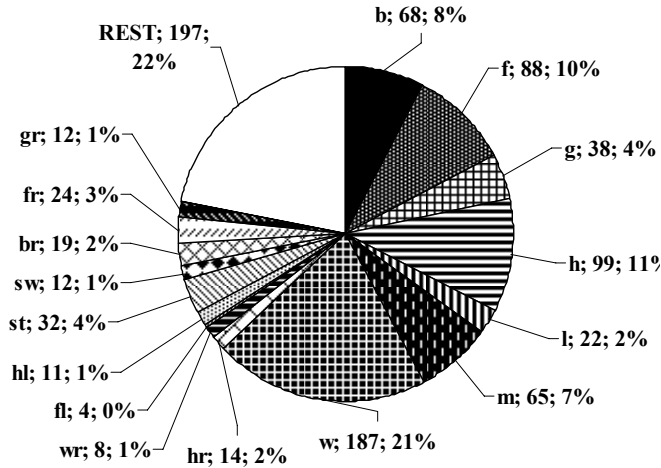


Рис 5. Алітераційні доміанти у текстах загадок

На нашу думку, ці розбіжності пояснюються, по-перше, різним тематичним наповненням текстів епосу та загадок, внаслідок чого виникає потреба в різних звуконаслідувальних патернах (так, в епічних текстах частотною є ситуація битви, для відтворення якої застосовується набір алітерованих [g], [h], [gr], [hr], [wr] та інші комбінації); по-друге, традицією співвіднесення значення звука із семантикою знаків рунічного алфавіту в германській поетичній традиції.

Поза межами нашого дослідження залишаються питання щодо ритуально-магічного застосування рун та їх походження. Зазначимо лише, що в германських культурах, де керівну роль відігравала усна передача інформації, рунічне письмо використовувалось передусім у сакральних ситуаціях, тобто таких, у яких актулізувались зв'язки із світом "потойбіччя": рунічні написи було знайдено на оберегах, охоронних знаках, могильних плитах, а також у деяких текстах усної традиції. За "Енциклопедією рун", *'runes are magical symbols that convey the story of creation, life, destruction, rebirth ... Initially, runes were a series of sounds, incantations and bodily postures for communication with divine powers and elements of nature'* [Knight 2000, 15].

У давньому рунічному алфавіті (*The Elder Futhork*) налічувалось 24 руни-символи, кожний з яких відповідав звук і символічне значення [Elliott 1963, 2-3]. В Англії до складу рунічного алфавіту було додано ще 9 графем – *ƿ* (*ac, oak*), *ᚠ* (*æsc, ash tree*), *ᚢ* (*yr, bow*), *ᚦ* (*earþ, earth*), *ᚩ* (*ior, serpent*) [Dickins 2003, 2]; ще чотири символи містяться у складі кодексу *Cotton Domitian A.ix*, але не знайдені в епіграфічних джерелах. У Р. І. Пейджа давньоанглійський рунічний алфавіт (за однією з письмових пам'яток) виглядає так [Page 2006, 39]:

ƿ	ᵛ	ᵝ	ʀ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ
'f	u	þ	o	r	c	g	w	h	n	i	j	i	p	x	s'
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16

ᵛ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ	ᵝ
't	b	e	m	l	ŋ	d	æ	a	æ	y	ea	g	k	k'	
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	

Один із прикладів зіставлення семантики рун та алітерованих фонем міститься у авторитетному *Form and Image* [Elliott 1961] Р. Еліота. Висловлюючи незгоду з утвердження прихильників теорії формул стосовно того, що "англосаксонська образність є пустою, стереотипною і повторюваною", Еліот аналізує алітеровані приголосні у *The Husband's Message* і зіставляє їх із семантикою рун. Згідно результатів зіставлення, семантика алітерованих приголосних (S – sun, R – path, Ea – sea, W – joy, M – man) корелює із буквальним змістом тексту та підсилює його символічність. Проведений нами в рамках інших досліджень зіставний аналіз семантики кожної з алітераційних домінант епосу та загадок свідчить, що розбіжності в складі алітерованих фонем носять не оказіональний характер. Семантика алітерованих приголосних у більшості контекстів корелює зі змістом тексту і підсилює або відтіняє його смисл.

Отже, на фонетичному рівні сугестивний ефект у давньоанглійському фонетичному тексті обумовлений алітераційним римуванням, завдяки якому текст сприймається як послідовність каденцій, як ітерації трансової спіралі. Алітерація актуалізує спорідненість звучання між словами [Смирницкая 1980] і за допомогою наголосу виділяє ті кореневі морфеми, які є головними семами, "сильними місцями" кожного рядка. Їх інстинкт поета сприймає як споріднених семантично: у "Беовульфi" сказано, що "Умілий поет поєднує слова не довільно, а "за істиною". Семантика алітерованих фонем визначається їх звуконаслідувальними характеристиками та традицією співвіднесення форми звуку із його значенням, яка у германців набрала форми знання про руни (*rune-lore*).

Одной из особенностей организации древнеанглийских поэтических текстов является последовательное использование в них аллитерационной рифмы. Аллитерация обеспечивает когезию текста и способствует его лучшему запоминанию, однако также является источником дополнительного значения и оттеняет основной смысл текста. В статье предлагается авторская методология анализа консонантного состава древнеанглийских текстов, которая позволяет сопоставить значение аллитерированного звука с его семантикой в системе германских рун и определить его суггестивный потенциал.

Ключевые слова: вербальная суггестия, аллитерация, древнеанглийская поэзия, фонема, фоносемантика.

One of the essential features of the Anglo-Saxon poetic corpus is the ever-presence of alliterative rhyming. While alliteration serves to facilitate text cohesion and to improve its mnemonic qualities, it also offsets the meaning of words and texts at large and is itself highly semanticized. In this article, a methodology for analyzing the consonant composition of Anglo-Saxon texts is suggested. It enables the researcher to compare the meaning of the alliterating consonant with its semantics according to the Germanic runic alphabet, and to determine its potential as a means of suggestion based on context.

Key words: verbal suggestion, alliteration, Old English poetry, phoneme, phonosemantics.

Література:

1. *Афанасьев А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу (в 3 т.) / А. Н. Афанасьев. – М.: Современный писатель, 1995. – 416 с.
2. *Веселовский А. Н.* Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М.: "Высшая школа", 1979. – 414 с.
3. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. *Дрожащих Н.В.* Семантическое пространство древнеанглийской лексики с инициальным Б (на материале поэмы "Беовульф") / Н.В. Дрожащих // Вестник Тюменского университета. – Тюмень, 2005. – №2 – С. 243-251.
5. *Журавлев А.П.* Фонетическое значение / А.П. Журавлев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – 159 с.
6. *Ільницька Л.* Мовленнєві засоби підвищення ефективності сугестивного впливу / Л. Ільницька // Лінгвістика ХХІ ст.: нові дослідження і перспективи. – К.: Логос, 2007. – С. 127-135.
7. Клиническая психология. Словарь / Под ред. Н.Д. Твороговой. – М.: ПЕР СЭ, 2007. – 416 с. (Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского).
8. *Лотман Ю.М.* Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: "Искусство – СПб", 1998. – С. 14-285.
9. *Поршнев Б.Ф.* О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии / Б.Ф. Поршнев. – М.: Мысль, 1974. – 487 с.
10. *Смирницкая О.* Поэтическое искусство англосаксов / О. Смирницкая // Древнеанглийская поэзия. – М., 1980. – С. 171-232.
11. *Стеблин-Каменский М.И.* Древнескандинавская литература / М.И. Стеблин-Каменский. – М.: Высшая школа, 1979. – 192 с.
12. *Стриннгольм А.* Походы викингов / А. Стриннгольм. – М.: АСТ, 2008. – 399 с.
13. *Черепанова И.Ю.* Дом колдуньи / И.Ю. Черепанова. – М.: КСП, 1996. – 384 с.
14. *Dickins B.* Runic and Heroic Poems of the Old Teutonic Peoples / Bruce Dickins. – 2003. – P.1-9.
15. *Elliott R.* Form and image in the Old English Lyrics / R. Elliott // Essays in criticism. – 1961. – Vol. 11, No.1 – P. 1-9.
16. *Elliott R.W.V.* Runes: an Introduction / R.W.V. Elliott. – Manchester University Press, 1963. – P. 1-21.
17. *Kendall C.B.* The metrical grammar of Beowulf / C.B. Kendall. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – P. 1-13.
18. *Knight S.* The Little Giant Encyclopedia of Runes / Sirona Knight. – NY : Sterling Publishing Company Inc., 2000. – P. 13-53.
19. *Oda T.* The Sound Symbolism of sc- in Beowulf / Tetsuji Oda // Studies in Liberal Arts and Sciences 38, 2006. – P.115-130.
20. *Oda T.* The Sound Symbolism of sc- in The Battle of Maldon / Tetsuji Oda // Studies in Liberal Arts and Sciences 37, 2005. – P. 91-112.
21. *Orne M.T.* The nature of hypnosis: artifact and essence / M.T. Orne // The Journal of Abnormal Psychology. – 1959. – May. – 58(3). – P. 277-299.
22. *Page R. I.* An Introduction to English Runes / Raymond Ian Page. – Woodbridge : The Boydell Press, 2006. – P. 1-38.